

УДК 330.34

Г.Я. ГЛУХА, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки та економічної теорії
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ: ЕВОЛЮЦІЙНО-ЗМІСТОВИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено аналізу теоретичних досліджень у галузі економічного зростання. У роботі розглянуто змістовий компонент категорії «економічне зростання», обґрунтовано авторське визначення цієї категорії. Проаналізовано взаємозв'язок економічного зростання та економічного розвитку.

Ключові слова: економічне зростання, економічний розвиток, теорії економічного зростання, фактори економічного зростання.

Вступ. Проблема економічного зростання на сучасному етапі займає одне з центральних місць як у системі досліджень теоретиків-макроекономістів, так і практиків – фахівців з державного управління.

Розвиток національної економіки все більше відчуває вплив факторів, які вносять корективи як у процес функціонування самої національної економіки, впливаючи на її зростання і розвиток, так і модифікують систему координат, відносно якої їх можна оцінити. Тому все більш актуальними стають теоретичні дослідження економічного розвитку та зростання, а також побудова нової системи показників зростання національної економіки.

Крім того, всебічне зацікавлення проблемою економічного зростання зумовлено значною нерівномірністю його темпів у різних країнах світу, а також значною розбіжністю рівнів економічного розвитку між найбагатшими та найбіднішими країнами. Проте деякі країни, що розвиваються, – Китай, Сінгапур, Малайзія, Таїланд та Північна Корея – на певних етапах свого розвитку демонстрували високі темпи зростання ВВП та суттєво скоротили відрив від розвинутих країн. Такі зрушення зумовили збільшення кількості досліджень, які присвячені з'ясуванню

причин, передумов та факторів, механізмів, які призводять до прискореного розвитку, або стримують його.

Якщо розглянути еволюційно-змістовий тренд розвитку науки про економічне зростання, а саме еволюцію поглядів та ключових питань, що характеризують економічне зростання, які ставили перед собою дослідники, то можна виділити такі основні проблеми у формуванні наукової концепції економічного зростання:

- перша – взаємозв'язок економічного зростання та економічного розвитку;
- друга – взаємозв'язок економічної політики держави та економічного зростання.
- третя – проблема якісного переходу при економічному зростанні.

Постановка завдання. Саме вирішення першої з перелічених проблем зумовило постановку основної мети нашого дослідження. Метою цієї статті є теоретичне обґрунтування категорії «економічне зростання» та взаємозв'язку економічного зростання та економічного розвитку.

Результати дослідження. Як зазначають практично всі економісти, економічне зростання займає центральне місце у працях економічних систем практично всіх країн світу. Загальнотеоретичні осно-

ви економічного зростання закладено в працях Є. Домара, Ф. Енгельса, Д. Кейнса, В. Леніна, Т. Мальтуса, К. Маркса, А. Маршалла, Дж. Ст. Мілля, У. Петті, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта, Р. Солоу, Ф. Хайєка, Р. Харрода.

Методологічні основи економічного зростання, його сутнісні ознаки були у центрі уваги багатьох вчених. Вагомий внесок у цей напрям наукових досліджень зробили такі українські вчені, як І. Брайловський, Т. Віторг, В. Гесць, М. Демченко, О. Івашина, М. Лізун, О. Мішук, О. Петровська, А. Пікус, Т. Подвисоцька, Л. Проданова, А. Прощаликіна, А. Семенов та ін. Російська школа представлена, насамперед, працями Ф. Акобірова, Р. Нурєєва, Л. Рафікової, В. Слуцкера, В. Чаплюка, Л. Чередниченко та ін.

Теоретичні дослідження у галузі економічного зростання наряду з ґрунтовною науковою розробкою теоретичних моделей та підходів мають значну проблему – теоретичну неузгодженість та полярність. Навіть поняття економічного зростання в економічній літературі трактується неоднозначно. Відсутність теоретичної єдності дає можливість скептично ставитися деяким ученим до теорій розвитку та зростання взагалі. Наприклад, Д. Норт так висловився про це у своїй лекції, що була присвячена пам'яті Альфреда Нобеля: «Наука про розвиток сама не розвивалась упродовж половини сторіччя після Другої світової війни» [1].

Як самостійна теорія проблема економічного зростання відокремилася наприкінці 30-х років ХХ ст. У цей період загальна увага людства була прикута до наслідків Великої депресії (1929–1933 рр.). Дж. М. Кейнс у своїх працях звернув увагу на роль держави як основного регулятора економічної системи для забезпечення неперервного процесу суспільного виробництва. Основним фактором кейнсіанської моделі є ефективний попит. Підвищення агрегованого ефективного попиту сприятиме економічному зростанню. Крім того, важливим елементом теорії економічного зростання Дж. М. Кейнса є принцип мультиплікації, який характе-

ризує вплив приросту інвестицій на приріст сукупного доходу.

Є. Домар та Р. Харрод розвинули ідею Дж. М. Кейнса та запропонували неокейнсіанську теорію економічного зростання. У моделі Домара – Харрода увага акцентується на інвестиціях. При цьому використовується виробнича функція В. Леонтьєва, яка має постійну граничну продуктивність капіталу. Обсяг випуску залежить тільки від капіталу, тому що праця не є обмеженим ресурсом. Норма заощаджень s і фондоозброєність (K/Y) є константами.

Під впливом моделі Домара – Харрода у середині ХХ ст. більшість дослідників підкреслювала залежність економічного зростання від нагромадження капіталу, відповідно, важливим вважалось довгострокове зростання мобілізації капіталу.

Необхідно також зауважити, що історично склалися дві полярні моделі економічного зростання: неокейнсіанська та неокласична. Основною тезою неокласичних теорій зростання є положення про ринкову саморегуляцію. Теорію економічного зростання в неокласичному напрямі розвивали Р. Солоу, Т. Сван, Е. Фелпс.

Ключовим елементом економічного зростання у неокласичній моделі Р. Солоу також є нагромадження капіталу. Але неокласичний підхід кардинально відрізняється від неокейнсіанського тим, що у моделі використовується виробнича функція Коба – Дугласа, в якій фактори виробництва невзаємозамінні, норма вибуття основного капіталу постійна і пропорційна капіталу. Таким чином, у моделі Солоу положення економіки на рівноважній траєкторії зростання залежить від величин s , n і g . Екзогенність цих змінних економічного зростання, зокрема технічного прогресу, зумовили критику неокласичної моделі.

Крім того, суттєвим недоліком неокласичного підходу є припущення, що в будь-який час фірма має можливість скористатися широкими технологічними можливостями, які ніколи раніше не були

використані іншими фірмами [2]. Критиці також піддається несумісність з мікроекономічним аналізом.

Відповіддю на недоліки неокласичної теорії зростання став пошук нових теорій. Крім зазначених неокейнсіанської та неокласичної теорії, виділяється третій напрям, який називають еволюційним. Він базується на ідеях К. Маркса, Й. Шумпетера, Дж. Ст. Мілля. Четвертий підхід – інституційний, який дуже поширений у сучасній економічній науці.

У центрі уваги еволюційної теорії зростання – питання економічної динаміки. Основною метою еволюційної теорії стала розробка макроекономічної моделі, у якій базою для генерації макроекономічних показників стали б мікроекономічні дані. При цьому важливим припущенням є ігнорування екзогенної виробничої функції та виключно раціональної поведінки фірми.

Зазначимо, що розгалуження понять «економічне зростання» та «економічний розвиток» вперше увів в економічну науку Й. Шумпетер. Як пояснював Й. Шумпетер у праці «Теорія економічного розвитку» (1939 р.), економічне зростання – це збільшення виробництва та споживання одних і тих самих товарів та послуг з плином часу. У суспільстві, що переживає економічне зростання, товари та гроші рухаються назустріч один одному заздалегідь визначеними шляхами. Й. Шумпетер називав такий рух циркулярним потоком економічного життя. Проте економічний розвиток – це поява нових, раніше невідомих комбінацій ресурсів, іншими словами, інновація. Економічний розвиток порушує хід циркулярного потоку, породжуючи нові галузі виробництва, та припиняє існування застарілих.

Під новими комбінаціями згідно з Й. Шумпетером розуміється: створення нового продукту; впровадження нового методу виробництва; розробка нового ринку збуту; отримання доступу до нового джерела ресурсів та створення нової форми організації фірми, у тому числі монополії [3].

Оскільки нові ідеї з'являються не постійно, економічний розвиток не може бути неперервним. Саме дискретним характером інновації Шумпетер пояснював існування економічного циклу.

На перший погляд, ідея Шумпетера йде у розріз з теорією Дж. М. Кейнса, яку він висунув у відомій праці «Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей». Але макроекономічна теорія Дж. М. Кейнса – це теорія, яка детально описує явища, що характерні для циркулярного потоку. Тобто теорія, яка дає пояснення економічного зростання, але має обмежене застосування для аналізу економічного розвитку, яке є якісною зміною, а не кількісною, як визначив Й. Шумпетер.

Таким чином, згідно з теорією Й. Шумпетера, економічне зростання – це кількісна зміна певних показників. Економічний розвиток – це поняття більш широке, воно передбачає як кількісні, так якісні зрушення.

Під впливом ідей Шумпетера розвивалися нові інституційні погляди на економічне зростання та розвиток. Можна визначити два аспекти, які, на думку інституціоналістів, необхідно враховувати при аналізі економічного зростання. Перший аспект став аналізувати у своїх працях Р. Коуз. Він стосується трансакційних витрат, які, на відміну від трансформаційних витрат, що виникають внаслідок залучення у процес виробництва факторів виробництва, є результатом взаємодії економічних суб'єктів та не пов'язані з процесом виробництва благ. Трансакційні витрати здатні негативно впливати на темпи економічного зростання, перешкоджаючи переміщенню кривої виробничих можливостей вправо. Тільки мінімальний рівень трансакційних витрат буде сприяти економічному зростанню та максимізації національного багатства.

Інша складова інституційного аналізу базується на дослідженнях Д. Норта. Згідно з його теорією економічному зростанню сприяють ефективні інститути, які є обмежувальними рамками, наборами правил, що організують ефективну взаємодію економічних агентів. При цьому

крива трансакційних можливостей є близькою до кривої виробничих можливостей суспільства. Проте положення кривої соціальних можливостей визначається удосконаленням інститутів. Таким чином, країни, які мають недостатній рівень розвитку інституційної системи, мають можливість досягти зростання більшими темпами за рахунок удосконалення інституційної структури, що наблизить криву соціальних можливостей до кривої трансак-

ційних можливостей. Основними елементами цієї структури є правова та нормативна бази, освітня система, захист прав власників, рівень корупції, тіньовий ринок та ін. [4].

Аналіз сучасної наукової літератури показав, що існує три основних підходи до визначення економічного зростання (табл. 1). З точки зору першого підходу, економічне зростання характеризується як зміна абсолютних кількісних показ-

Таблиця 1

Основні підходи до визначення категорії «економічне зростання»*

Характеристика підходу	Автор	Визначення
Економічне зростання як зміна абсолютних кількісних показників	С. Кузнець	Постійне зростання виробництва благ для задоволення людських потреб
	А. Філіпенко	Зростання реального ВВП країни, «органічної складової економічного розвитку»
	С. Юрій	Економічне зростання – це такі динамічні зміни в національній економіці, які характеризуються стійким розширенням масштабів виробництва національного продукту, підвищенням ефективності суспільного виробництва і зростанням на базі цього добробуту нації
	Т. Віторт	Економічне зростання – це результат розширеного процесу відтворення, який виражається в прирості національного продукту
	І. Брайловський	Під економічним зростанням слід розуміти загальносистемне зростання, яке супроводжується зростанням обсягів благ, що споживаються суб'єктами системи
Економічне зростання як зміна відносних кількісних показників	К. Макконнелл, С. Брю	Зростання або реального обсягу ВВП, або реального обсягу продукції на особу населення
Економічне зростання як зміна якісних показників	В. Чаплук	Поняття «економічного зростання» трактується як результативна характеристика темпів зростання ВВП під впливом збільшення частки наукомістких галузей у структурі ВВП внаслідок інвестиційно-інноваційного процесу, переходу до нових технологічних укладів, формування вертикальної інтеграції виробництва
	Б. Селігмен	Теорія економічного зростання має враховувати природні ресурси, політичні інститути, законодавство, а також політичні та соціальні фактори
	Л. Чердніченко	Економічне зростання – єдність кількісних, якісних і структурних змін обсягу суспільного продукту (ВВП) під впливом організаційних, економічних, мотиваційних, правових, інституціональних, інструментальних факторів, що є основною ознакою економічного зростання
	В. Слуцкер	Економічне зростання – це найважливіша макроекономічна категорія, що є показником не тільки абсолютного збільшення обсягів суспільного виробництва, але й здатності економічної системи задовольняти зростаючі потреби, підвищувати якість життя
	Дж. Харвей	Позитивні зміни рівня добробуту держави та її громадян
	Л. Рафікова	Економічне зростання – це тенденції в розвитку економіки на основі інституціональних змін, що передбачають поліпшення кількісних і якісних показників економічного життя суспільства

*Розроблено на основі [5–7; 9–11].

ників (ВВП, національного доходу, національного багатства, величини золотовалютних резервів).

Другий підхід акцентує увагу на відносних кількісних показниках (ВВП на душу населення, наявний доход на душу населення, споживання на душу населення та ін.).

Третій підхід базується на якісних показниках, таких як галузева структура економіки, рівень розвитку інфраструктури, освітній рівень людей, рівень здоров'я населення, ступені соціальної та політичної стабільності, екологічний стан, розвиток різного роду інститутів, інакше кажучи, факторів економічного добробуту.

Розгляд наукових напрацювань вчених-економістів дає підстави зробити висновок, що економічне зростання та економічний розвиток – це принципово різні категорії. На це вказують у своїх працях Т. Віторг, О. Петровська, Л. Рафікова, Ф. Акобіров.

Можна погодитися з цими авторами, що економічний розвиток поняття більш широке, оскільки, по-перше, розвиток охоплює не тільки розширення, але й звуження масштабів виробництва. Так, Л. Рафікова вказує, що в конкретному тимчасовому інтервалі економічний розвиток може мати місце підйому, спаду й депресії, а в довгостроковому періоді воно має характер економічного зростання. Тільки в масштабі історичного тренда ці поняття можуть збігатися [6].

Ф. Акобіровим економічне зростання розглядається як складовий елемент цілісного розвитку суспільства, що індукує позитивні, глобальні зміни в загальній динаміці соціально-економічного прогресу [7].

Останні дослідження інституційних основ економічного розвитку вказують на те, що його основною сучасною ознакою є визнання економічного розвитку як особливої гілки універсальної еволюції. За визначенням О.Ф. Івашини, «економічний розвиток відображає найбільш суттєві і стійкі взаємозв'язки і взаємозалежності, що безпосередньо торкаються основ-

них сторін економічної діяльності на усіх стадіях суспільного виробництва. Це багатовимірний процес, що включає глибокі зміни в економічній, технічній, культурній та політичній сферах» [8].

Проте, на нашу думку, не можна погодитися з думкою І. Брайловського, що в той час як економічний розвиток містить багатовимірні зміни якісних характеристик, які не обов'язково можна чітко класифікувати як «зростання/скорочення» або «погіршення/поліпшення», економічне зростання передбачає лише одновимірну позитивну динаміку економічних показників [9]. Розвиток та зростання дійсно мають різну розмірність, вони мають принципово різні системи координат, проте вони можуть мати однакові показники та однакові фактори.

В.Й. Слуцкер пропонує економічне зростання розглядати одночасно як результат економічного розвитку і як стан економічного розвитку [10]. Але, на наш погляд, не існує безумовного зв'язку зростання та розвитку. Як може існувати розвиток без зростання, так і може бути зростання без розвитку. Це підтверджує визнання непрогресивних форм розвитку [8, с. 46].

Не можна стверджувати, що зростання це тільки кількісна зміна, а розвиток – якісна. Наприклад, інтенсивне зростання, яке досягається за рахунок більш продуктивних ресурсів – це теж якісна зміна.

Можна погодитися з авторами, які наголошують на єдності кількісних, якісних і структурних змін обсягу суспільного продукту (ВВП) під впливом організаційних, економічних, мотиваційних, правових, інституціональних, інструментальних факторів, що є основною ознакою економічного зростання [11]. Крім того, на економічному зростанні як динамічному процесі структурного вдосконалення макроекономічної системи, що відображає позитивну зміну кількісних і якісних показників її розвитку в часі і виражається у підвищенні ступеня задоволення суспільних та індивідуальних потреб, наголошується у праці Ф. Акобірова [7].

На думку В. Чаплюк, необхідно також враховувати, що, на відміну від традиційного трактування економічного зростання як результуючого показника темпів зростання ВВП безвідносно до його структури, економічне зростання органічно пов'язане з його регулюванням [12].

Ґрунтуючись на аналізі існуючих визначень категорії «економічне зростання», можна зробити висновок, що під економічним зростанням слід розуміти одну з базових складових економічного розвитку, яка проявляється у динаміці якісних та кількісних показників під впливом екзогенних та ендегенних факторів економічного, організаційного, структурного, інституціонального характеру, які тісно пов'язані з державним регулюванням, та характеризує процес певних змін у макро-економічній системі та ефективності суспільного виробництва.

Висновки. Таким чином, подальше дослідження доцільно сфокусувати на визначення основних екзогенних та ендегенних факторів економічного зростання, визначити систему показників економічного зростання, які в сучасних глобалізаційних умовах розвитку світової економіки будуть системою координат, де можна порівнювати економічний розвиток різних країн. Наступною важливою проблемою є вплив державного регулювання на фактори економічного розвитку, а також вибір найефективніших інструментів у рамках економічної політики, які дозволили б Україні прискорити економічне зростання.

Список використаної літератури

1. Манасенко К.А. Экономическое развитие: проблема единства теории / К.А. Манасенко // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. – 2010. – № 5. – С. 15–23.
2. Нельсон Р.Р. Эволюционная теория экономических изменений: пер. с англ. / Р.Р. Нельсон, С.Д. Уинтер. – М.: ДЕЛО, 2002. – С. 264.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – С. 159.
4. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – С. 17.
5. Чаплюк В.З. Экономический рост в условиях трансформируемой хозяйственной системы: теория и практика: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Чаплюк Владимир Захарович; Рос. гос. социал. ин-т. – М., 2007.
6. Рафикова Л.А. Взаимодействие экономического развития и экономического роста в современной экономической системе: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Рафикова Лариса Анатольевна; Казан. гос. техн. ун-т им. А.Н. Туполева. – Казань, 2007.
7. Акобиров Ф.О. Факторы и условия трансформации модели экономического роста в посткризисной динамике: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Акобиров Фируз Олимович; С.-Петербург. гос. ун-т экономики и финансов. – СПб., 2010.
8. Івашина О.Ф. Інституалізація економічного розвитку: монографія / О.Ф. Івашина. – Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2009. – С. 46–47.
9. Брайловський І.А. Інвестиційна діяльність і економічний розвиток: методологічний аспект: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Брайловський Ілля Аркадійович; Донецький національний університет Міністерства освіти і науки України. – Донецьк, 2010. – 16 с.
10. Слуцкер В.И. Эффективный экономический рост в глобализирующейся экономике: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.01 / Слуцкер Владимир Иосифович. – Саратов, 2006.
11. Чередниченко Л.Г. Концептуальные основания экономического роста в трансформируемой хозяйственной системе: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.01 / Чередниченко Лариса Геннадиевна. – М., 2004.

Статья посвящена анализу теоретических исследований в сфере экономического роста. В работе рассмотрен содержательный компонент категории «экономический рост» и обосновано авторское определение этой категории. Проанализирована взаимосвязь экономического роста и экономического развития.

Ключевые слова: *экономический рост, экономическое развитие, теории экономического роста, факторы экономического роста.*

The article is devoted to analyzes of the theoretical research in the field of economic growth. The paper considers of the substantial component of the category of «economic growth» and justified the author's definition of this category. Relationship of economic growth and economic development is there in the article.

Key words: *economic growth, economic development, the theory of economic growth, factors of economic growth.*

Надійшло до редакції 15.02.2013.